

שיטת רש"י במלאכת דש

ראשי פרקים

1. הקדמה
2. יחסי קוצר - דש - בורר
3. "האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי"

1. הקדמה

במאמר זה נעסוק במלאכת דש. מלאכת דש ממוקמת בין מלאכת קוצר למלאכת בורר ברשימת אבות המלאכות (פ"ז מ"ב). נראה כיצד נחלקו רש"י והר"ח בשאלה האם מהותית מלאכה זו קשורה לבורר או לקוצר, תוך הגדרת המהות הפנימית שלה לפי דעתם. כמו כן נראה כיצד תפיסה זו משתלבת במחלוקתם בקשר לפסיקת ההלכה במחלוקת רב ורבי יוחנן לגבי שחיטת כבשים.

לאחר מכן נדון במקרה: "האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי" המובא בדף עג ע"ב בשבת. נשווה את דברי רש"י שם לדברי רש"י בשאר הסוגיות העוסקות במלאכת דש, ומתוך השוואה זו נשלים את הצגת דעת רש"י במלאכה זו.

2. יחסי קוצר - דש - בורר

הסוגיה המרכזית העוסקת במלאכת דש נמצאת בדף עג ע"ב במסגרת הדיון במשנה המונה את אבות המלאכות.

מלאכת דש מופיעה במשנה בין מלאכות קוצר ומעמר למלאכות הברירה, ואכן האיזכור הראשון בנגמרא של מלאכת דש הוא במקרה בו מתחייבים על שתי מלאכות בו-זמנית - קוצר ודש.

תנא: הקוצר הבורר והגודר והמסיק והאורה כולן מלאכה אחת.
והמעמר... אמר רב פפא: האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי - חייב שתיים, אחת משום תולש¹ ואחת משום מפרק². רב אשי אמר: אין דרך תלישה בכך, ואין דרך פריקה בכך...
והדש. תנא: הדש והמנפץ והמנפט - כולן מלאכה אחת הן.
הזורה הבורר...

נראה בעליל, כי למלאכת דש דמיון תוכני וצורני הן למלאכת הקוצר, שהרי מדובר בפעולה של ניתוק האוכל מהפסולת, והן למלאכות הברירה, מצד הפרדה זו עצמה. אפשר לטעון שעריכה זו של מימרת רב פפא בנקודה זו מעידה, או אולי אפילו באה ע"מ להעיד, על הקישור דווקא לקוצר.

ואכן מצינו בראשונים הגדרות הבאות לחלק בין דש לקוצר, והגדרות הבאות לחלק בין דש למלאכות הברירה, ואפשר לטעון כי הראשונים מתחלקים לשתי קבוצות: אלו הרואים את

¹ רש"י: "תולש - תולדה דקוצר".

² רש"י: "מפרק - תולדה דדש...".

הדמיון היותר ניכר, וממילא את הצורך ליצור חילוק, לקוצר, ואלו הרואים את הדמיון היותר ניכר למלאכות הברירה.

מצינו באוצר הגאונים, כנראה בשם רב האי גאון :

והדש... הדש הוא המפרק מן האוכל פסולת שהיא מחוברת לו ומכין אותה לברירה בין בברירה בין בהרקדה, וכן מי שהוא מפרק את האוכל מדבר שהוא מהובר לו כדי שיהא נכון לאכילה³...

מוצגים כאן שני תוצרים של הדישה - תערובת פסולת ואוכל, ופרי מוגמר ומוכן לאכילה. התוצר הראשון מתקשר למלאכות הברירה, והשני לקוצר.

מפירוש הר"ח (מודפס בדף עד ע"א) ברור כי עמדו לפניו דברי רב האי גאון⁴, אך ברור כי הוא לא קיבל את גישתו, הרואה בדש דמיון לשני הצדדים, וראה בדש דמיון לבורר בלבד, ולכן השמיט קטע אחד, והוסיף קטע אחד :

הדש [הוא] המפרק הפסולת המחוברת באוכל [ומכין] לברירה או כברה [בזרייה] או בהרקדה. המנפץ נופץ עפרורית מן האוכל, וכן המנפט מולל שבלים. נמצא זורה זהבורר והמרקד כולן מעבירין פסולת המעורבת באוכל ואינה מחוברת, ואינה כנון קליפה שצריכה פירוק או כגון עפרורית שצריך ניפוץ, אלא מעורבת בלבד.

הר"ח השמיט את דברי רב האי גאון העוסקים בתוצר הראוי למאכל, הדומה במהות לפעולת הקצירה, והוסיף פיסקה המשווה, ובאה ליצור חילוק, דווקא בין דש לבורר זורה ומרקד - דבר המעיד שהוא ראה בדש צד דומה למלאכות אלו.

כמו כן, הר"ח משתמש בכינויים "פסולת" ו"אוכל", כינויים שנראה כי הושאלו ממלאכת בורר, שהרי כינויים אלו לא מוזכרים כלל לגבי דש, או כל מלאכה אחרת, דבר המעיד על כך שהר"ח קישר בין שתי המלאכות⁵.

לעומת הר"ח נראה כי רש"י ראה במלאכת הדש דמיון ניכר למלאכת הקוצר, ולכן היה צריך לחלק ביניהם. בגמרא (צה ע"א) מופיע: "...אמרו ליה: חולב חייב משום מפרק..."⁶, ועל כך כותב רש"י:

מפרק - כמו מפרק משאוי, שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוי תולדת דש. ואית דאמרי תולדה דקוצר - ולא היא, דלאו מחובר הוא, אלא פקיד ועקיר, וקאי בעטיני הוד כתבואה בקשיה, ולשון מפרק נמי לא שייך למומר, אלא לשון תולש.

(שם ד"ה מפרק)

מחלוקת זו מעידה על הבדלים ניכרים בהגדרת העיקר במלאכת דש. לפי הר"ח מדובר בהפרדה בין שני רכיבים, כאשר אע"פ שעניינה הוא כשאר מלאכות ההפרדה, היא חלוקה מהם כיוון שבדישה ההפרדה נעשית ע"י ניתוק, ולא רק ע"י סידור. לפי רש"י מדובר על מלאכה יוצרת,

³ אוצר הגאונים, חלק הפירושים, עמוד 30.

⁴ השוה: "המנפץ את האוכל מן עפרותו" (אוצר הגאונים) - "המנפץ נופץ עפרורית מן האוכל" (ר"ח), פירוש ייחודי המופיע רק בפרשנים אלו, או בשמס. וכן, עצם הניסוח הזהה במספר מקומות בפירוש, לדוגמה: "הדש הוא המפרק מן האוכל פסולת שהיא מחוברת לו ומכין אותה לברירה בין בברירה בין בהרקדה" (אוצר הגאונים) - "הדש [הוא] המפרק הפסולת המחוברת באוכל [ומכין] לברירה או כברה [בזרייה] או בהרקדה" (ר"ח).

⁵ לפי דרכנו בהמשך ברור מדוע רש"י לא הזכיר כינויים אלו.

ה"מולידה" אוכל מתוך הדבר בו היה נתון, בדומה לקוצר - שהרי בשתי המלאכות מדובר ביצירת תוצר בעל מעמד אוטונומי חדש.

תליית המחלוקת במחלוקת רב ורבי יוחנן לגבי סחיטת כבשים

אפשר לראות כיצד הדעות שהוצגו כאן ברש"י ובר"ח משתלבות בהבנתם במחלוקת רב ורבי יוחנן:

גופא: כבשים שסחטן, אמר רב: לגופן - מותר, למימיהן - פטור אבל אסור. ושלקות, בין לגופן בין למימיהן - מותר. ושמאל אמר: אחד זה ואחד זה, לגופן - מותר, למימיהן - פטור אבל אסור. רבי יוחנן אמר: אחד כבשים ואחד שלקות, לגופן - מותר, למימיהן - חייב חטאת.

(שבת קמה ע"א)

רש"י מסביר את דברי רב:

פטור - שאין זה מפרק, שאין המשקה הזה יוצא מן הכבשים שלא גדל בתוכן, אבל אסור, אמו זיתים וענבים.

דהיינו: כיוון שהמשקה שיוצא בסחיטת הכבשים לא גדל בתוכן, אלא היה קיים בחוץ בצורה נפרדת קודם הכבישה, אין כאן מפרק⁶. נמצא כי רש"י הבין ששיטת רב היא שדישה היא גילוי של דבר שעוד לא היה בעולם, מעין יצירה חדשה, ולאור האמור לעיל בדומה לקוצר, ובניגוד למלאכות הברירה.

טענתי היא כי רש"י גם פסק להלכה כשיטת רב וכפי שעולה מהמקורות הבאים:

...דכי אמרינן סחיטת זיתים וענבים אב מלאכה כפ' חבית שנשברה הני מילי בזיתים וענבים שלא ריסקן מבעוד יום, דהוה ליה מפרק דבר ממשאו הגדל בתוכו והוא תולדה דדש.

(שבת יח ע"א ד"ה שמוענין)

מפרק - הנותק דבר ממקום שגדל בו...

(כתובות ס ע"א ד"ה מפרק)

כאשר צריך לציין כי בגמרא בכתובות נראה כי רש"י מנסח כלל עקרוני וגורף, וכן צריך להדגיש כי בשני המקומות לא היה צורך פרשני טקסטואלי בהוספת מילים אלו.

לעומת רש"י, הר"ח פוסק בפירוש כרבי יוחנן:

...אבל אנחנו כותבין טעמא דר' יוחנן דהילכתא כוותיה, דקיי"ל כל היכא דפליגי רב ושמאל ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן, ולפיכך מדקדינן בדבריו להעמיד הלכה על בוריה.

(שבת קמה ע"א)

דהיינו: אין צורך שהמשקה ייסחט דווקא מבית גידולו, ואפילו אם יסחוט משקה שהיה קודם מחוץ לפרי, ואח"כ נבלע בו, יתחייב חטאת. נמצא כי בסחיטה לפי הר"ח לא צריך להיות

⁶ כאשר רש"י עצמו מגדיר על המשנה בדף קמג ע"ב: "אין סוחטין את הפירות - דהוה ליה מפרק [ע"פ הב"ח - שהוא] תולדה דדש".

גילוי של דבר חדש שהיה נעלם עד כה, וממילא עיקר המלאכה היא לא ביצירה אלא בהפרדת הרצוי משאינו רצוי, ובדומה למלאכות הברירה, וכפי שהוצג לעיל⁷.

ייתכן שלמחלוקת זו ישנן גם נפק"מ למעשה, לדוגמה: האם ההיתרים הקיימים במלאכת בורר יהיו רלוונטיים גם לעניין דש (למשל: לדוש לאלתר⁸).

סיכום

ראינו שמלאכת דש ממוקמת בין מלאכת קוצר למלאכות הברירה, כאשר מלאכת קוצר מייצגת יצירה של יחידה אוטונומית חדשה, ומלאכות הברירה עוסקות במיון עצמים קיימים ונפרדים.

הצגנו כיצד במלאכת דש יש צד דומה למלאכות הברירה (מצד הפרדת הרצוי משאינו), וצד שדומה למלאכת קוצר (מצד ניתוק החיבור). טענתנו היא שרש"י והר"ח נחלקו האם לדמות את הדש לקוצר (רש"י) או לבורר (ר"ח), כאשר מחלוקת זו מעידה, כאמור, על מחלוקת יסודית בהבנת מהות מלאכת דש.

לאחר מכן הראינו שרש"י פוסק להלכה כרב ומצריך שהדבר שנידוש יפורק מבית גידולו, דהיינו שלא היה קודם בעולם, דבר המובן לאור שיטתו המצריכה יצירה, בעוד שהר"ח פוסק כרבי יוחנן, שיש דישה גם בדברים שהיו בעבר נפרדים, לשיטתו שעיקר עניין הדישה הוא מצד ההפרדה.

3. "האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי"

אמר רב פפא: האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי - חייב שתים. אחת משום תולש ואחת משום מפרק. רב אשי אמר: אין דרך תלישה בכך, ואין דרך פריקה בכך.

מימרא זו של רב פפא מקבילה לשלוש מימרות שמופיעות בתחילת העמוד, ומתארות כיצד בפעולה אחת מתחייבים משום שני שמות:

אמר רב כהנא: זומר וצריך לעצים חייב שתים - אחת משום קוצר ואחת משום נוטע.

אמר רב יוסף: האי מאן דקטל אספסתא חייב שתים - אחת משום קוצר ואחת משום נוטע.

אמר אבוי: האי מאן דקניב סילקא חייב שתים - אחת משום קוצר ואחת משום זורע.

בפשטות, רב פפא מדבר על מקרה בו אדם השליך רגב אדמה שפגע באשכול התמרים⁹ והשיר תמרים. ניתוק זה של התמר מהווה, לדברי רב פפא, גם קצירה וגם פירוק¹⁰. מתוך ההשוואה למקרים המובאים בראש העמוד נראה שמדובר בחיוב סימולטני. רב אשי טוען, שאין דרך לפרוק ולתלוש כך, ולכן פטור.

⁷ צריך לציין, שאין סיבה לטעון שהר"ח הבין את מחלוקת רב ורבי יוחנן כמו שהבין אותה רש"י, דהיינו: האם בעיני מקום גידולו, אבל העובדה שהוא פוסק כרבי יוחנן מעידה שלמסקנה אין צורך בבית גידולו (דהיינו: אפשר לומר שלפי הר"ח גם רב לא מצריך בית גידולו, כאשר שתי סברות אחרות להבנת יסוד מחלוקתם אפשר למצוא במאירי בסוגיין). כמו כן ע"פ דרך פסיקת הר"ח (כלל אפירורי ולא מסברה) אפשר לטעון כי הפסיקה כרבי יוחנן קדמה, ועצבה את תפיסת המלאכה ע"פ הר"ח.

⁸ עיין אגלי טל מלאכת דש אות ב' בהלכות (סי"ק ג' - לגרגר ענבים לאלתר).

⁹ עיין רש"י מכות ח ע"א ד"ה ומחיה לכובסא המשתמש במינוח אשכול.

¹⁰ לכ"ע פירוק, לפחות כאן, הוא תולדת הדש.

ניתוח שיטת רש"י

דשדא פיסא לדיקלא – זרק פיסת רנבים לדקל.

ואתר תמרי – השיר התמרים.

תולש – תולדה דקוצר.

מפרק – תולדה דדש, שמפרק תבואה משבליה, לשון פורק מן החמור דישקארני"ר בלע"ז¹¹ רבינו לוי, וגם בתשובת רבינו משולם הגאון מצאתי כן, ואף זה מפרק התמרים מן המכבדות.

אין דרך תלישה ופריקה בכך – על ידי זריקה, אלא או ביד או בכלי, ותולש כלאחר יד הוא, ופטור.

נראה בברור כי ע"פ רש"י בניתוק התמר מן המכבדה יש משום דישה. מקביעה זו עולות מספר מסקנות:

1. ניתוק התמר מן האשכול (מכבדה) מהווה דישה אע"פ שהתמר גלוי לעין בתוך האשכול.

2. יש דישה גם של דבר המחובר לקרקע.

ע"מ לברר את שיטת רש"י נצליב את המקרה המובא בגמרא בשבת עם פירושי רש"י במקומות אחרים העוסקים במפרק (דש).

במסכת כתובות מופיעה מימרא בשם רבי מרינוס:

תניא, רבי מרינוס אומר: גונח יונק חלב בשבת. מאי טעמא? יונק מפרק כלאחר יד, ובמקום צער לא גזרו רבנן.

רש"י בד"ה מפרק כותב:

מפרק – הנותק דבר ממקום שגדל בו ולא מן המחובר אלא מן התלוש, ותולדה דדש הוא שמפרק תבואה מקשיה.

נראה כי רש"י מנסח כאן הגדרה כללית ל"מפרק", ובפשטות עולה מפירוש רש"י שאין דישה של דבר שמחובר לקרקע, דבר שנראה כי עומד בניגוד מוחלט לעולה מהמקרה המתואר בשבת, שם החיוב הוא כאשר התמר עדיין מחובר לעץ.

כמו כן, מהמקומות הבאים עולה בפשטות קושיה נוספת:

דהוה ליה מפרק דבר ממשאו הגדל בתוכו, והיא תולדה דדש.

(שבת יח ע"א ד"ה שמוענין)

שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוי תולדת דש.

(שבת צה ע"א ד"ה מפרק)

משום דדמיה לדש – לא חשיב לה, דהא נמי מיפרקה מלכוש היא.

(שבת עד ע"א וליהשב נמי כותש)

¹¹ = לפרוק משא, לעקור דבר ממקומו.

בפשטות נראה כי ע"מ להתחייב משום דש צריך לפרק דבר מכוסה, בעוד שהתמר הבודד גלוי לעין גם כאשר הוא מחובר למכבדה.

ע"מ לענות על שתי השאלות יש להקדים הקדמה קצרה. בין שני עצמים ישנם שני סוגים שונים של קשרים:

1. קשר בין דבר חי למקור חיותו, כגון בין תאנה לעץ או בין עובר לבהמה. קשר ממין זה מוגדר כ"חיבור". הוא מציין תלות וקבלת חיות, וניתוקו הוא תלישה או קצירה¹².

2. קשר בין רכיב למכלול. לדוגמה: בורג במכונה. קשר זה איננו נובע מקבלת חיות אלא מעצם היות הפרט חלק ממכלול גדול יותר. קשר זה לא מוגדר כ"חיבור", וניתוקו נקרא מפרק או דש.

אם נחזור לנתח את מקרה השרת התמרים, נגלה כי התבצעו בהשרתם שתי פעולות בו זמנית: תלישת התמר מן העץ - פעולה המוגדרת כקוצר שהרי התמר נותק ממקור חיותו¹³, ובמקביל פירוק התמר מן המכבדה. הקשר בין התמר למכבדה הוא מהסוג השני המתואר לעיל, דהיינו: אנו רואים את המכבדה כולה כיחידה אוטונומית, וממילא את התמר כפרט המרכיב אותה, ולכן ניתוקו מהמכבדה¹⁴ נחשב מפרק (ואכן רש"י בדף ע"ג מדייק ואומר שמדובר בפירוק מהמכבדה ולא מהאילן: "ואף זה מפרק התמרים מן המכבדות").

לאור דברים אלו נחזור לשתי השאלות שהוצגו לעיל:

בגמרא בכתובות רש"י בא להגדיר שפעולת מפרק היא דווקא "דבר ממקום שגדל בו ולא מן המחובר", כיוון שניתוק "מן המחובר" שייך לעולם של קוצר ותולש ולא של מפרק¹⁵, וממילא אין כל סתירה למקרה בשבת עג ע"ב כיוון שאכן ניתוק ה"חיבור" מוגדר שם כתולש ולא כמפרק, ורק הפירוק מן המכבדה, העונה על התיאור "ממקום שגדל בו" נחשב מפרק. לעניין השאלה השנייה שהוצגה לעיל, העובדה שהתמר הבודד "בלוע" בתוך המכבדה, מתוך היותו פרט במכלול המסויים הנקרא מכבדה, עונה על הצורך של רש"י של "מכוסה" / "מולבש" / "בתוכו".

¹² עיין תוסי' שבת קנ ע"ב ד"ה במחובר.

הערה ביחס בין מחובר לקרקע לקשר ממין "חיבור":

במקומות אחרים אפשר לתת הגדרה שונה במקצת לקשר ממין "חיבור", ולהגדיר קשר זה כקשר בין שני עצמים אשר יש ביניהם פער איכותי, ולא פער כמותי. לדוגמה: אנו מכירים בדיני טומאה וטהרה את המושג "מחובר לקרקע", גם בעצמים דוממים אשר בינם לבין הקרקע אין שום קשר של ניקה. שם צריך להבין שהחיבור בא לתאר קשר בין שני דברים בעלי פער איכותי ביניהם, קרקע - חפץ. מדד לאבחנת פער זה יכולה להיות העובדה שאי אפשר לומר שהקרקע מחוברת לבניין, בעוד שאפשר לומר שהבניין מחובר לקרקע (דוגמה אחרת: אי אפשר לומר שהגוף מחובר לשערה, אבל אפשר לומר שהשערה מחוברת לגוף). נראה שהדבר המייחד קשר ממין זה, הקובע לו שם לעצמו, וגורם לכללים הלשוניים המוזכרים לעיל, הוא הביטול של הדבר הקטן לעומת הדבר הגדול, ואכמ"ל. לצורך המאמר הסתפקתי בהגדרה פחות מופשטת ע"מ לתאר קשר ממין חיבור, כיוון שהגדרה זו מספקת לעניין הגדרת דש ברש"י (כאשר יש מקום לשאול האם בעצם יש הבדל בין ניתוק ממקור חיות לבין ניתוק מהקרקע לפי רש"י, שבפשטות סובר שבהמות הם גידולי קרקע). לעומת זאת, בקשר השני שיוצג, הפערים בין הרכיבים הם כמותיים בלבד.

¹³ ובעקיפין - מהקרקע, ועיין לעיל, ואכמ"ל.

¹⁴ בין אם היא מחוברת לעץ ובין אם היא מנותקת.

¹⁵ וכמו שמדייק רש"י עצמו בשבת צ"ה ע"א ד"ה מפרק: "מפרק - כמו מפרק משאוי, שפורק אוכל ממקום שנתכסה בו, והוא תולדת דש, ואית דאמרי תולדה דקוצר - ולא היא, דלאו מחובר הוא, אלא פקיד ועקיר, וקאי בעטניי הדי כתבואה בקשיה, ולשון מפרק נמי לא שייך למימר, אלא לשון תולש".

דרך פיתרון נוספת שהועלתה מתבססת על דברי הר"ן¹⁶:

ופרש"י ז"ל שאף זה מפרק תמרים מן הדקל. ולא נהירא, דאי הכי מאי איריא תמרים, בוצר וגודר ומוסק ואורה נמי ליחייב תרת"ז? אלא דווקא בתמרים הוא דמיהייב תרת"ז, לפי שהם באילן כעין אשכול, וכשהאשכול נתלש מן האילן – חייב משום תולש, וכשנהכט בקרקע ונפרקין התמרים מן האשכול – חייב משום מפרק.

הדבר הראשון שצריך לשים לב אליו בדברי הר"ן הוא, שהר"ן סבר שהאוקימתא שלו בגמרא לא מקובלת על רש"י. מעבר לכך צריך לדון עניינית ולשאול האם רש"י יכול להבין את המקרה בגמרא כפי שמתאר הר"ן, ובכך להבין שהדישה נעשית במנותק, וכפי שנראה מדבריו בכתובות. בפשטות נראה כי דברי הר"ן דחוקים הן בפשט הגמרא והן בדברי רש"י, מכמה סיבות:

1. כבר ציינו לעיל שהמימרא של רב פפא מקבילה לשלוש מימרות בריש העמוד, שם ברור כי שני החיובים באו בצורה סימולטנית, ולא בזה אחר זה כתיאור הר"ן.
 2. פשט הגמרא הוא "ואתר תמרי", היינו שנשרו תמרים. אין שום איזכור לנשירת המכבדה, גם ברש"י אין שום איזכור לנשירת המכבדה.
 3. מציאותית, קשה מאוד לנתק את המכבדה מהדקל, מכל שכן ע"י זריקת רגב עפר, ובד"כ ללא התערבות אנושית המכבדות נשארות על העץ שנים ארוכות אחרי שהתמרים שהיו מחוברים להם נפלו.
- לכן נראה לסכם ולומר שאוקימתא זו לא מסתברת.

¹⁶ ר"ן על הר"ף, לא ע"ב מדפי הר"ף ד"ה אמר רב פפא.